

Марушев А. Д.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ МЕТИ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО БАНКРУТСТВА

THE QUESTIONS OF DETERMINING THE PURPOSE OF A SEARCH IN THE PROCESS OF CRIMINAL BANKRUPTCY INVESTIGATION

Стаття присвячена дослідженню проблематики розслідування злочинів у сфері господарювання, а саме кримінального банкрутства. Актуальність теми зумовлена ще й тим, що проблема розслідування злочинів у сфері господарювання, а саме кримінального банкрутства, є однією з найбільш складних у боротьбі зі економічною злочинністю і має латентний характер. На підставі досліджень криміналістичної тактики продовжено вдосконалення застосування процесуального порядку й тактики провадження слідчих (розшукових) дій, особливо обшуку, і використання їхніх результатів у доказуванні. Визначення мети обшуку в процесі досудового слідства злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, є одним із пріоритетних завдань як кримінального процесуального права, так і криміналістики. Аргументується висновок, що в процесі планування проведення обшуку в кримінальних провадженнях із кримінального банкрутства необхідно простежити взаємозв'язок між речами (предметами) пошуку та об'єктами, в яких можуть вони приховуватися.

У статті сформульовані та запропоновані типові цілі пошуку документів у процесі проведення обшуку слідчим під час розслідування кримінального банкрутства: з матеріалів розслідування кримінального банкрутства випливає, що в документах є відомості, які можуть бути використані як доказ факту вчинення кримінального банкрутства; з матеріалів кримінального провадження вбачається, що в документах зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих; з матеріалів кримінального провадження вбачається, що на низку господарських операцій були оформлені фальсифіковані бухгалтерські документи і виникає потреба в проведенні судових експертиз (почеркознавча, технічна експертиза документів тощо); з матеріалів кримінального провадження вбачається необхідність проведення судово-економічних експертиз; із матеріалів кримінального провадження вбачається, що в документах, які відображають господарську діяльність підприємства-боржника, є фактичні дані про передачу активів підприємства, і можна встановити місця їх приховування і осіб, які отримали це майно; з матеріалів кримінального провадження вбачається, що в особистих документах осіб, причетних до вчинення злочинів із кримінального банкрутства, є фактичні дані про передачу матеріальних цінностей (активів підприємства) окремим громадянам на збереження.

Доведено, що без визначення мети обшуку неможливо цілеспрямовано здійснювати пошукові дії окремих документів, в яких містяться відомості про обставини вчинення кримінального банкрутства, відшукування товарно-матеріальних цінностей, яке було здобуто у результаті його вчинення.

Ключові слова: *активи, боржник, документи, доказова інформація, злочин, кримінальне банкрутство, кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії.*

The article is devoted to the economic crime investigations, namely criminal bankruptcy. The urgency of the topic is also due to the fact that the problem of investigating of economic crimes, namely criminal bankruptcy, is one of the most complex in the fight against economic crime and is latent. On the basis of investigations of forensic tactics, the perfection of the application of the procedural order and the tactics of conducting investigative (search) actions, especially the search, and the use of their results in proving, was continued.

Determining the purpose of a search in the pre-trial investigation of crimes related to criminal bankruptcy is one of the priorities of both criminal procedural law and criminalistics. It is argued that in the process of planning criminal investigations from criminal bankruptcy it is necessary to trace the relationship between the things (items) of the search and the objects in which they may be hidden.

The article formulates and proposes the typical goals of searching documents in the course of a search for investigators in criminal bankruptcy investigations, which include: from the materials of the investigation of criminal bankruptcy it follows that the documents contain information that can be used as evidence of the fact of committing criminal bankruptcy; the materials of the criminal proceedings show that the documents contain factual data about the unlawful acts of someone; from the materials of criminal proceedings it is evident that for a number of business operations falsified accounting documents were issued and there is a need for judicial expert examination (handwriting, technical examination of documents, etc.); the materials of criminal proceedings indicate the need for judicial and economic expertise; the criminal proceedings show that the documents reflecting the economic activity of the debtor enterprise have factual data on the transfer of assets of the enterprise and it is possible to identify the places of their concealment and the persons who received this property; from the materials of criminal proceedings it is seen that in personal documents, persons involved in committing crimes of criminal bankruptcy are actual data on the transfer of tangible assets (assets of the enterprise) to individual citizens for safekeeping.

It is proved that without determining the purpose of the search, it is impossible to purposefully carry out search actions of separate documents containing information about the circumstances of committing criminal bankruptcy, finding material and material values that were obtained as a result of its commitment.

Key words: *assets, debtor, documents, evidential information, crime, criminal bankruptcy, criminal proceedings, investigative (search) actions.*

Останнім часом в Україні визначається активізація злочинних посягань в економічній сфері, що завдають суттєвих збитків державі і впливають на

її економічну безпеку. Розробка нових та вдосконалення вже наявних методичних рекомендацій із розслідування злочинів у сфері господарюван-

ня дасть змогу спланувати та здійснити дієві процесуальні та організаційно-тактичні заходи щодо своєчасного виявлення й усунення кримінальних правопорушень та протидії організованій злочинності в економіці. Актуальність теми зумовлена ще тим, що проблема розслідування злочинів у сфері господарювання, а саме кримінального банкрутства, є однією з найбільш складних у боротьбі зі економічною злочинністю і має латентний характер. Тому вдосконалення процесуального порядку й тактики провадження слідчих (розшукових) дій, особливо обшуку, і використання їхніх результатів у доказуванні є одним із пріоритетних завдань як кримінального процесуального права, так і криміналістики. Проте досліджень вузької спрямованості, а саме розробки організаційно-тактичних особливостей проведення обшуку в процесі розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, належним чином не проводилося.

Загальним організаційно-тактичним аспектам проведення обшуку в процесі розслідування злочинів або його окремим елементам приділяли увагу такі вчені-криміналісти, як А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, В.О. Коновалова, В.С. Кузмічов, Н.І. Клименко, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, М.В. Салтєвський, М.Я. Сегай, В.В. Тіщенко, І.Я. Фридман, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько та інші. Детальніше проблеми класифікації тактичних прийомів та їх застосування в процесі проведення обшуку в кримінальному провадженні злочинів у сфері господарювання розглядали О.І. Барановський, В.В. Білоус, О.П. Бушан, О.В. Курман, В.В. Лисенко, А.Д. Марушев, Н.А. Потомська, С.С. Чернявський, В.М. Шевчук тощо. Дослідженнями злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, займалися такі вітчизняні вчені, як Ю.Б. Грек, О.О. Круглова, Н.М. Ляпунова, О.Г. Фролова, і переважно на рівні кандидатських дисертацій, які стосувалися кримінально-правових і кримінологічних її аспектів.

Метою пропонованої статті є подальший розвиток наукових положень і формулювання організаційно-тактичних рекомендацій, впровадження яких у практичну діяльність слідчих органів дасть змогу підвищити ефективність підготовки і проведення такої слідчої (розшукової) дії, як обшук у процесі розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, а також сприятиме підвищенню професійної кваліфікації осіб, на яких покладено обов'язок провадити досудове розслідування. Відповідно до поставленої мети, в роботі вирішується завдання виявити організаційно-тактичні особливості провадження обшуку у кримінальних провадженнях зазначеної категорії злочинів.

Аналіз слідчої й судової практики свідчить про те, що кримінальних проваджень та вироків злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, майже немає. Не становить таємниці і те, що матеріальний збиток від кримінальних банкрутств по Україні обчислюється мільйонами гривень щорічно, але до кримінальної відповідальності притягуються лише

одиноці. Вчені зазначають, що по цих злочинах кримінальні провадження до суду майже не доходять, «розпадаючись» уже на стадії досудового слідства, тому зафіксовані лише одиничні випадки притягнення осіб до кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства [6, с. 366]. Здебільшого ініціатори кримінальних банкрутств прагнуть у такий спосіб: 1) приховати інший злочин, зокрема, розкрадання бюджетних коштів та фінансові шахрайства; 2) уникнути оподаткування; 3) реструктуризувати борги шляхом списання коштів на фіктивну санацію; 4) позбавитися заборгованості перед кредиторами; 5) усунути конкурента або захопити контроль над підприємством чи його активами [4, с. 145].

Аналіз цих матеріалів дає підстави вважати, що правопорушення, які передбачені ст. ст. 218-1, 219 й 220-2 КК України, мають латентний характер, а процес їх виявлення й розслідування потребує чіткої організації й своєчасного застосування необхідних слідчих (розшукових) дій для отримання доказової інформації. Одним з ефективних засобів отримання доказової інформації під час розслідування злочинів, передбачених ст. ст. 218-1, 219 й 220-2 КК України, є своєчасне проведення саме обшуку.

Так, Б.М. Дердюк зазначає, що у процесі досудового розслідування злочинів доволі поширеними є ситуації, коли слідчому доводиться самому вибирати, яку саме процесуальну дію треба провести [1, с. 173]. Ми згодні з вченими-криміналістами, які визначають, що обшук – це слідча дія пошуково-розшукового характеру, яка полягає в цілеспрямованому примусовому обстеженні приміщень та ділянок місцевості, що знаходяться у володінні особи, членів його родини або організації, та в такому саме обстеженні конкретної особи з метою виявлення та вилучення знарядь злочину, зброї, предметів і цінностей, здобутих злочинним шляхом, а також документів та інших об'єктів, що мають значення для справи [10, с. 138].

Обшук – найбільш складна слідча (розшукова) дія, для проведення якої необхідно враховувати безліч чинників, обставин та ретельно спланувати і послідовно виконувати усі заплановані дії в рамках кримінально-процесуального законодавства. Головне його завдання – це виявлення слідів злочину (отримання нових і перевірка наявних доказів у кримінальному провадженні), а також перевірка слідчих та розшукових версій, встановлення обставин, які сприяють учиненню злочинів. Ми підтримуємо позицію В.Ю. Шепітько, що головна мета обшуку як пошукової дії полягає у виявленні джерел доказової та орієнтуючої інформації (виявлення знарядь злочину, речі, цінності, здобуті злочинним шляхом, або їх використання із цією метою) [9, с. 67]. Дійсно, і у ч. 1. ст. 234 КПК України визначаються мета і речі пошуку, а саме: метою цієї слідчої (розшукової) дії є виявлення та фіксація відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [3, ст. 234].

У процесі планування проведення обшуку в кримінальних провадженнях із кримінального банкрутства необхідно простежити взаємозв'язок між речами (предметами) пошуку та об'єктами, в яких можуть вони приховуватися. Наприклад, товари, що були отримані на реалізацію і не проплачені, безготівкові грошові кошти, що були зняті з рахунку банку в готівковій формі тощо.

Як свідчать матеріали практики, в процесі розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, необхідно встановити: ознаки стійкої фінансової неплатоспроможності [8, с. 129–130]; суму боргових зобов'язань перед державою (як правило, несплачені податки); суму боргових зобов'язань перед фінансовими установами; суму боргових зобов'язань перед юридичними та фізичними особами; факт реалізації активів боржника, яка у процесі банкрутства надає змогу вивести майно в іншу структуру, підконтрольну керівництву чи власникам боржника; факт укладення договорів про надання послуг нематеріального характеру (маркетингових, консалтингових, юридичних та ін.), в яких вартість послуг може бути суттєво завищеною; факт продажу майна боржника за заниженою ціною; факт обміну майна боржника на інше майно за завищеною вартістю; факт передачі майна боржника у вигляді допомоги чи дарування на безоплатній основі; факти передачі активів підприємства-боржника в статутні капітали новостворених юридичних осіб тощо. Усі ці зобов'язання виникають, як правило, в результаті здійснення господарської діяльності та були оформлені відповідними бухгалтерськими документами й цивільними правочинами і можуть виступати як докази винності осіб. Отже, для встановлення цих та інших фактів і необхідно провести пошук місць знаходження цих документів та їх вилучення.

Цілком справедливо зазначає М. Ковальчук, що, спираючись на аналіз судової практики, опитані юристи повідомляють, що найчастіше в процесі банкрутства реалізуються схеми, за якими всі пасиви акумулюються на підприємстві-боржникові, а от усі активи виводяться на новостворене підприємство ще до початку процедури банкрутства [2, с. 1].

Метою пошуку і встановлення місць знаходження документів, тобто проведення обшуку, слідчим є такі:

- з матеріалів розслідування кримінального банкрутства впливає, що в документах є відомості, які можуть бути використані як доказ факту вчинення кримінального банкрутства (наявність бухгалтерських документів, які відображають істинне фінансове становище підприємства-боржника, тобто заявлене банкрутство не відповідає дійсності і підприємство в змозі погасити усі боргові зобов'язання тощо);

- з матеріалів кримінального провадження вбачається, що в документах зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб (наприклад, акт на списання нового технологічного обладнання, акт передачі товарно-матеріальних цінностей (активів) як внесків у статутний капітал іншого підприємства тощо);

- з матеріалів кримінального провадження вбачається, що на низку господарських операцій були оформлені фальсифіковані бухгалтерські документи і виникає потреба в проведенні судових експертиз (почеркознавча, технічна експертиза документів тощо);

- з матеріалів кримінального провадження вбачається необхідність проведення судово-економічних експертиз, а саме:

- експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності для встановлення: документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, у тому числі грошових, основних засобів, надання послуг; визначення документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення; визначення обліку доходів та витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток; визначення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість тощо;

- експертизи документів про економічну діяльність підприємств і організацій для встановлення: документальної обґрунтованості, аналізу показників фінансового стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо); документальної обґрунтованості розрахунків при приватизації та оренді відповідно до чинних методик оцінки вартості майна, що приватизується, та інші питання, пов'язані з приватизацією, банкрутством підприємства аналізу економічної доцільності отримання і використання кредитів, позик тощо (інструкція);

- з матеріалів кримінального провадження вбачається, що в документах, які відображають господарську діяльність підприємства-боржника, є фактичні дані про передачу активів підприємства і можна встановити місця їх приховування і осіб, які отримали це майно: договори (контракти) на оренду складських приміщень, кооперативних гаражів, а також інших місць приховування товарно-матеріальних цінностей;

- з матеріалів кримінального провадження вбачається, що в особистих документах осіб, причетних до вчинення злочинів із кримінального банкрутства, є фактичні дані про передачу матеріальних цінностей (активів підприємства) окремим громадянам на збереження (розписки на отримання матеріальних цінностей, розписки на отримання грошових коштів нібито в якості позики тощо) і можна встановити місця їх приховування і осіб, які отримали майно або грошові кошти на збереження.

Як зазначає В.М. Плетенець і ми з ним цілком згодні, обшук сприяє виявленню ознак, які проливають світло на події, що відбулися. Це можуть бути поява у справі нових підозрюваних та свідків, побудова версій, визначення нових напрямків організації пошукових заходів й розслідування кримінальної справи та ін. [7, с. 140–145].

Знаючи, що буде шукати (речі, готівкові грошові кошти, документи або інше майно), слідчий має спланувати об'єкти, в яких у першу чергу необхідно провести обшук або кілька обшуків одночасно. Як бачимо, для ефективного проведення обшуку необхідно визначити, в першу чергу, речі (предмети) пошуку або документи, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, а потім визначати об'єкти обшуку, тобто місця приховування пошукових речей.

У ч. 2 ст. 233 КПК України визначаються об'єкти, що підлягають обстеженню, а саме будь-яке приміщення, яке знаходиться в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення (ч. 2 ст. 233 КПК).

На нашу думку, в процесі розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, в першу чергу необхідно проводити обшук у місцях приховування як документів, що відображають господарську діяльність підприємства-боржника, так і особистих документів. У низці випадків місця приховування цих документів збігаються. Після аналізу документів, отриманих у процесі проведення обшуку, можна встановити місця приховування товарно-матеріальних цінностей і осіб, причетних до вчинення правопорушення.

У процесі розслідування цих злочинів виникає гостра потреба у вилученні різнопланових документів, що відображають вже здійснену господарську діяльність, яка і призвела підприємство до банкрутства. Перелік цих документів доволі великий, і класифікувати їх можна за різними підставами. Так, наприклад, для аналізу фінансово-господарської діяльності і визначення неплатоспроможного підприємства в процесі проведення обшуку вилученню підлягають такі документи: установчі документи підприємства (засновницький договір, статут), а також довідка про включення до ЄДРПОУ, свідоцтво про державну реєстрацію, реєстр власників акцій (за наявності); баланс підприємства (форма № 1, для суб'єктів малого підприємництва – форма № 1-м); звіт про фінансові результати (форма № 2, для суб'єктів малого підприємництва – форма № 2-м); звіт про рух грошових коштів (форма № 3); звіт про власний капітал (форма № 4); примітки до річної

фінансової звітності (форма № 5); звіт про наявність та рух основних фондів, амортизацію (знос) (форма № 11-ОЗ); обстеження технологічних інновацій промислового підприємства (форма № 1-інновація); звіт про фінансові результати і дебіторську та кредиторську заборгованість (форма № 1-Б); звіт із праці (форма № 1-ПВ); звіт про стан умов праці, пільги та компенсації за роботу зі шкідливими умовами праці (форма № 1-ПВ (умови праці)); звіт про використання робочого часу (форма № 3-ПВ); звіт про виробництво промислової продукції (форма № 1П-НПП); бухгалтерська документація, що необхідна для проведення аналізу та виявлення резервів виробництва [5, роз. 2] тощо. І це далеко не повний перелік документів, що необхідний для призначення і проведення судово-експертного дослідження для встановлення платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості підприємства-боржника.

Підбиваючи підсумки вищевикладеному, треба зазначити, що обов'язковою слідчою (розшуковою) дією у процесі розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством (правопорушення, передбачені ст.ст. 218-1, 219 й 220-2 КК України), є обшук. Під час його планування необхідно ретельно визначити мету проведення обшуку та на які речі, документи та інші предмети необхідно спрямувати пошукові дії. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, дають змогу рекомендувати, в першу чергу, проведення обшуку з метою пошуку та вилучення саме документів. У процесі аналізу вилучених документів під час проведення обшуку з'ясується велика кількість обставин, що дають змогу будувати слідчі версії, орієнтувати слідчого на планування проведення подальших обшуків, проведення інших слідчих (розшукових) і процесуальних дій. Завдяки послідовності і спланованості обшуку слідчий може досягти найбільш ефективного результату цієї слідчої (розшукової) дії. На наш погляд, обшук може не тільки нести функціональне навантаження, безпосередньо передбачене кримінально-процесуальним законодавством, а й переслідувати віддалену мету, котрої буде досягнуто в кінцевому результаті його здійсненням. Ці обставини й зумовлюють результативність та ефективність процесу розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством. Наведене зумовлює необхідність подальшого розвитку питань забезпечення потреб органів досудового розслідування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дердюк Б.М. Співвідношення огляду з іншими слідчими (розшуковими) діями. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 2. С. 173–176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2015_2_39.
2. Ковальчук М. Як власники банкрутують власні підприємства. «Банкрутство та Ліквідація». *Інформаційний портал*. 2016. URL: <https://bankruptcy-ua.com/articles/4122>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 05.08.2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/mam/t21>.
4. Кришевич О.В., Рощина І.О. Доведення до банкрутства: кримінально-правовий аспект та розмежування з шахрайством. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»* : Збірник наук. пр. 2015. № 1 (34). Київ : НАУ, С. 143–147.
5. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства» затверджені наказом Міністерства економіки України № 14 від 19.01.2006 р. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.3220.3&nobreak=1>.

6. Лазарева Н.М. Виникнення інституту неплатоспроможності суб'єктів господарювання та проблеми застосування законодавства про банкрутство підчас кримінального провадження. *Молодий вчений*. 2017. № 8. С. 364–368. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_8_82.
7. Плетенець В.М. Розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 188 с.
8. Улибіна В.О. Ознаки стійкої фінансової неспроможності в контексті злочину доведення до банкрутства. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право* : наук. праці. Нац. авіац. ун-ту. 2012. Том 2, № 23. С. 128–131.
9. Шепітько В.Ю. Довідник слідчого. 4-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Одиссей, 2013. 232 с.
10. Яблоков Н.П. Криминалистика в вопросах и ответах : учеб. пособие. Москва : Юристъ, 2000. 224 с.